

R. (Rosine) van Dam, MSc

Onderzoeker, lectoraat Armoede Interventies, Hogeschool van Amsterdam

Dr. N. (Nadja) Jungmann

Lector Schulden en Incasso, Hogeschool Utrecht

Dr. R. (Roeland) van Geuns

Lector Armoede Interventies, Hogeschool van Amsterdam

Drs. V. (Vivian) den Hartogh

Senior onderzoeker, lectoraat schulden en incasso, Hogeschool Utrecht

ONDERZOEKEN NAAR SCHULDENPROBLEMATIEK EN LVB

Mensen met een Licht Verstandelijke Beperking en schulden: herkennen en begeleiden

Door welke oorzaken komen mensen met een Licht Verstandelijke Beperking (LVB) in financiële problemen? Wat zijn signalen dat er wellicht sprake is van een LVB en wat vraagt effectieve begeleiding van deze groep? In dit artikel wordt antwoord gegeven op deze vragen. Ter introductie daarop wordt om te beginnen beschreven wat een LVB is en hoe het komt dat de aandacht voor deze beperking groeit. De aanleiding om dit artikel te schrijven zijn onderzoeken die de lectoraten Armoede Interventies van de Hogeschool van Amsterdam, Schulden & Incasso van de Hogeschool Utrecht en LVB en jeugdcriminaliteit van de Hogeschool Leiden recent uitvoerden.

De maatschappij wordt steeds complexer en veeleisender en mensen met een LVB hebben in die context vaak behoefte aan duurzame ondersteuning om zich te kunnen redden en niet in problemen te komen.¹ De meest actuele en gangbare definitie van LVB gaat uit van drie criteria.² Iemand heeft een IQ onder de 85, er is sprake van verminderd adaptief functioneren in conceptuele, sociale en praktische zin en de beperkingen in het functioneren zijn nadrukkelijk al tot uiting gekomen in de vroege kinderjaren en/of adolescentie.³ Onder verminderd adaptief functioneren worden zaken verstaan zoals minder goed kunnen lezen, schrijven en rekenen. Maar ook zaken als minder goed in staat zijn om situaties op te lossen of nieuwe situaties in te schatten, gevoelens en gedachten van anderen te interpreteren en het vermogen om gelijkwaardige vriendschappen te sluiten en te onderhouden. Een LVB werkt bij iedereen anders uit. De een heeft bijvoorbeeld moeite met het bijhouden van financiën en het goed functioneren op de werkvloer, maar kan wel heel goed voor zichzelf zorgen (gezond eten, persoonlijke hygiëne) terwijl dat bij de ander juist andersom kan liggen. De diversiteit in doorwerking is een van de verklaringen waardoor het vaak een hele opgave is om een LVB te herkennen.

In de afgelopen periode groeide de aandacht voor de betekenis van een LVB in het dagelijks leven.⁴ Een belangrijke verklaring daarvoor is dat het een steeds groter deel van de groep niet lukt om mee te komen in onze

maatschappij. De maatschappij wordt steeds complexer en veeleisender, de overheid trekt zich terug uit de domeinen van zorg en welzijn⁴ en er wordt van burgers een steeds steviger invulling van eigen verantwoordelijkheid en zelfredzaamheid gevraagd. Met de introductie van het begrip participatiemaatschappij in de troonrede van 2012 is de overheid steeds meer het uitgangspunt gaan hanteren dat de burger 'zelf actief moet zijn en zijn eigen verantwoordelijkheid moet nemen'.⁵ Van burgers wordt gevraagd dat zij ondersteuning in de eerste plaats vanuit hun eigen netwerk organiseren, anders een beroep doen op vrijwilligers en alleen als er geen andere opties zijn een beroep doen op professionals. Deze verwachting past veelal niet bij de mogelijkheden en beperkingen van mensen met een LVB. Het zelf organiseren van ondersteuning vraagt vaardigheden waar deze groep doorgaans niet in voldoende mate over beschikt.

"Mensen met een LVB hebben vaak een dubbele kwetsbaarheid voor het ontstaan van schulden."

Er zijn geen exacte cijfers over het aantal mensen met een LVB en schulden. Professionals die mensen met een LVB begeleiden denken dat schulden met de nodige regelmaat voorkomen.⁶ Zij wijzen er in dat kader op dat mensen met een LVB vaak een dubbele kwetsbaarheid hebben voor het ontstaan van schulden.

In de eerste plaats vraagt het zelfstandig bijhouden van administratie, in het huidige digitale tijdperk, van veel mensen met een LVB meer dan zij aankunnen. Daarbij hebben veel mensen met een LVB een lager inkomen, wat de kans dat er ook (problematische) schulden zijn vergroot.⁷ Als de landelijke cijfers over de prevalentie van LVB worden aangehouden dan hebben ongeveer 3 op de 20 cliënten van de schuldhulpverlening een LVB. Als de dubbele kwetsbaarheid van veel mensen met een LVB wordt betrokken in een voorzichtige schatting dan mag aangenomen worden dat mensen met een LVB zijn oververtegenwoordigd en misschien wel minimaal een kwart innemen van de klantpopulatie.

De oorzaak van schuldenproblematiek bij mensen met een LVB

Financiële problemen hebben allerlei oorzaken. In de algemene literatuur over schuldenproblematiek wordt gewezen op een veelheid aan aanleidingen zoals life-events, onverstandig financieel gedrag, te strikt incassobeleid waardoor een kleine achterstand al snel het begin is van een groot financieel probleem.⁸ Een analyse van literatuur, interviews met mensen met een LVB en interviews met professionals die deze groep begeleiden, levert het beeld op dat er niet zo zeer typische LVB-eigen oorzaken van schuldenproblematiek zijn, maar dat bepaalde oorzaken wel vaker voor lijken te komen.⁶ De belangrijkste oorzaken waar samenhang lijkt te zijn tussen de LVB en het ontstaan van financiële problemen zijn:

- Moeite hebben om risico's en consequenties te overzien
- Moeite hebben om op de juiste momenten acties in te zetten, regie houden op de financiën is hierdoor ingewikkeld.
- Financieel misbruik. Als voorbeeld een LVB kan er aan bijdragen dat je sneller akkoord gaat met het voorstel dat een auto op jouw naam wordt gezet of iemand je bankrekening 'even leent'.
- Niet kunnen voldoen aan de hoge bureaucratische eisen van de samenleving.
- Niet in staat zijn om de eigen hulpvraag te formuleren, wat noodzakelijk is in de vraaggerichte dienstverlening van het sociaal domein.
- Hebben van een structureel laag inkomen.

Signalering

Het gegeven dat een LVB bij iedereen anders uitwerkt maakt de herkenning een hele opgave voor professionals. En tegelijkertijd is tijdige herkenning cruciaal om deze groep goed te kunnen helpen. Een adequate om-

gang met LVB vraagt maatwerk en vakmanschap in begeleiding. Als mensen met een LVB niet als zodanig worden herkend, wordt nogal eens onterecht aangenomen dat ze niet willen meewerken om hun schulden aan te pakken.⁹ Terwijl het vaak een kwestie is van niet kunnen: het ontbreekt deze groep regelmatig aan de noodzakelijke vaardigheden en capaciteiten.¹ De brieven en formulieren zijn veelal te ingewikkeld.⁴ Als professionals en andere mensen in de directe omgeving minder hoge eisen stellen, dan hoeven mensen met een LVB niet te doen alsof ze alles begrijpen of kunnen.¹⁰

Casus

Ik had eens een cliënt die in een GGZ-instelling woonde. Hij had dus een psychiatrische aandoening. Zijn schulden kwamen omdat hij naast de uitkering was gaan werken en dit niet had opgegeven. Ik had nog helemaal geen vermoeden dat hij een LVB zou hebben - misschien omdat hij al in het hokje "psychiatrie" zat - totdat we samen een bezwaarschrift gingen schrijven. Hij las voor uit de beschikking en ik begreep dat hij het bezwaar wel kon lezen maar er niets van begreep. Hij gaf aan dat hij bepaalde passages erg goed geschreven vond, terwijl het ingewikkelde juridische taal was. Ook het feit dat er voor hem nadelige en kwetsende dingen in stonden, haalde hij er niet uit. Hij was helemaal niet gekwetst. Toen viel bij mij het kwartje: het is niet alleen iemand met een psychiatrische kwetsbaarheid maar hij heeft ook een LVB! Dat was belangrijk voor de begeleiding. Aan een psychiatrisch patiënt kan je dingen leren en zaken overdragen, daar zit vaak progressie in. Bij een LVB-cliënt kan dat meestal niet, dan moet je als professional meer de regie nemen en houden.' (Ambulant begeleider)

Daarnaast overzien mensen met een LVB hun eigen problemen niet.⁵ Als de verstandelijke beperking niet wordt herkend door professionals of mogelijk zelfs genegeerd, dan wordt deze groep continu aangesproken op een manier die zij niet begrijpt.¹⁰ Als dat vaak en langdurig gebeurt, dan veroorzaakt dat stress en spanning.¹⁰ Wanneer er schulden bijkomen, zijn er door de stress en aandacht die dit vraagt nog minder vaardigheden en capaciteiten beschikbaar. Schulden staan meestal niet op zichzelf en maken deel uit van bredere problematiek. Door de spanning en stress van financiële problemen ontstaan problemen op het werk, binnen de familie, het gezin, relaties et cetera. Voor iemand met een LVB is dit extra lastig en kan dit uiteindelijk leiden tot psychische en gedragsstoornissen.

Mensen met een LVB hebben er dus baat bij dat de omgeving op de hoogte is van hun mogelijkheden en beperkingen, zodat daarmee rekening wordt gehouden.¹¹ Door het geven van passende ondersteuning kunnen frustratie en onbegrip¹² van zowel de professional als mensen met een LVB worden voorkomen. Daarnaast kan een passende begeleiding bijdragen aan een effectievere begeleiding en ondersteuning.

Effectieve begeleiding door de professional

Om mensen met een LVB te kunnen ondersteunen bij de moeilijkheden die zij in het dagelijks leven ondervinden, zijn aanpassingen nodig in de begeleiding. Bij een passende aanpak voor mensen met een LVB wordt de communicatie en benadering afgestemd op de kenmerken en behoeften van de doelgroep.¹² Deze aanpassingen komen veelal neer op het versimpelen, tastbaar maken, structureren, doseren, herhalen, laten inslijten en oefenen van informatie. Daarnaast is een duidelijke en positieve begeleiding ook van belang.¹² Mensen met een LVB hebben ook een grote behoefte aan voorspelbaar gedrag door de professionals. Het gegeven dat ze moeite hebben om situaties in te schatten maakt dat onvoorspelbare wendingen in de begeleiding hen enorm kunnen ontregelen. Dus wees betrouwbaar, consequent en voorspelbaar in je gedrag.

“Wees betrouwbaar, consequent en voorspelbaar in je gedrag.”

Kenmerken van effectieve begeleiding van mensen met een LVB zijn onder meer:

- Versimpelen: Stel één vraag per keer of gebruik één boodschap per zin. Probeer korte vragen te stellen zonder ingewikkelde woorden zoals toeslagen (geld van de overheid) of beslag op je inkomen (dan krijg je minder geld).
- Tastbaar, concreet en/of visueel maken: teken bijvoorbeeld de stapjes van het proces om tot een schuldregeling te komen.
- Structureren: biedt aan om een to-do lijstje te maken. Geef het gesprek een duidelijke structuur door één onderwerp per keer te bespreken.
- Doseren en kleine stapjes: liever vaker kortere afspraken met maximaal twee opdrachten na afloop dan een gesprek van een uur met wel vijf of acht opdrachten voor de klant. Rafel grote opdrachten ook uiteen in behapbare kleine stappen.

- Herhalen; laten inslijten en oefenen: benadruk dat iemand lerend is en vraag tot hoe ver hij of zij ergens mee is gekomen.
- Herinneren: vraag of iemand het fijn vindt als je bijvoorbeeld een sms stuurt om even te helpen herinneren dat er iets moet gebeuren.
- Vermijd beeldspraak, humor en spreekwoorden: dus niet: ‘een schuldregeling is gewoon een lange zit’ maar ‘je moet drie jaar wachten tot je schulden weg zijn, en dat is best lang’.
- Neem de cliënt apart: ga ergens zitten waar het rustig is.
- Check of de boodschap begrepen is: liever niet de vraag: ‘Heb je nog vragen?’, want als iemand ‘nee’ antwoordt, dan weet je nog niet of het begrepen is. Liever vragen: nu ik dit heb uitgelegd: wanneer denk je dat je dit gaat doen? En vraag de cliënt in eigen woorden uit te leggen wat er zojuist is besproken of welke afspraken er zijn gemaakt.
- Investeer in de relatie met de cliënt, doe iets concreets voor de cliënt: ‘Zal ik kijken of de deurwaarder niet te veel geld inhoudt van je uitkering? Daarna vraag ik jou om alle brieven die je thuis hebt te verzamelen.’ Geef daarnaast regelmatig feedback op positief gedrag: ‘Wat goed dat je op tijd bent gekomen!’.
- Verwachtingen: maak duidelijk wat je van de cliënt verwacht en wat de cliënt van jou kan verwachten.

Randvoorwaarden op organisatieniveau

Een effectieve begeleiding van mensen met een LVB vraagt nadrukkelijk ook inzet door organisaties. Door invulling te geven aan onder meer de onderstaande zaken creëren organisaties een LVB-vriendelijke dienstverlening waar mensen met een LVB de kans krijgen om hun problemen met succes en zo zelfstandig mogelijk aan te pakken:

Scholing: zorg ervoor dat alle medewerkers geschoold zijn op de herkenning en omgang met LVB en besteed daar in bijvoorbeeld intervisie actief aandacht aan. Kijk of het mogelijk is om in het team een aandachtfunctionaris LVB aan te stellen.

Contact: Voorzie in laagdrempelige contactmogelijkheden. Biedt bijvoorbeeld open inloop, geef ruime telefoontijden etc.

Tekstniveau: Zorg ervoor dat de teksten in brieven en op websites indien mogelijk zijn geformuleerd op A2-niveau en benadruk in tekstuitleggingen dat mensen die graag wat uitleg willen altijd kunnen bellen of langs mogen komen.

“Biedt professionals de ruimte om bij cliënten met een LVB wat meer tijd te besteden aan een traject.”

Bied maatwerk: bied professionals de ruimte om bij cliënten met een (geïndiceerde) LVB wat meer tijd te besteden aan een traject (en als ze dat niet doen vraag na waarom niet).

Informeer de keten: leg ketenpartners die begeleiding bieden aan mensen met een LVB expliciet uit hoe de aanpak van de schulden plaatsvindt zodat zij extra uitleg en duiding kunnen bieden aan de cliënt. Stem daarnaast zoveel mogelijk met ketenpartners af, zodat er een eenduidige aanpak en vraag is. Dit kan veel frustratie schelen tussen de professional en de cliënt.

Cliëntondersteuning: wijs cliënten actief op het bestaan en de voordelen van cliëntondersteuning (als ze daar gebruik van maken dan profiteren de begeleidende professionals daar doorgaans ook van).

Overweging

In de afgelopen periode kwam er steeds meer aandacht voor de ontregelende werking van een LVB bij de aanpak van schuldenproblematiek. Om professionals en organisaties te ondersteunen heeft het lectoraat Armoede Interventies concrete handreikingen opgesteld die hen verder kunnen helpen om deze groep te voorzien in wat zij nodig hebben. De handreikingen zijn ontwikkeld voor vijf beroepsgroepen: schuldhulpverleners, bewindvoerders, uitvoerders van de participatiewet, deurwaarders en incassomedewerkers. Naast de handreikingen zijn ook een infographic en achtergrondinformatie voor deze beroepsgroepen geschreven.

De inzet van deze concrete handreikingen, infographics en achtergrondinformatie passen binnen het branchebrede voornemen om in de periode 2018-2020 echt stappen te zetten in het vaker herkennen en beter begeleiden van deze groep. In de zomer van 2018 hebben de voorzitters van de betrokken brancheverenigingen NVVK, Divosa, Sociaal Werk Nederland, BPBI, Federatie opvang, Cedris, SBCM en MEE Nederland een handtekening gezet onder het door het lectoraat Schulden & Incasso opgestelde actieplan LVB, schulden en werk. Het doel van dat plan is

dat alle betrokken organisaties in gezamenlijkheid de stappen te zetten die nodig zijn om deze groep een financieel duurzaam stabiele toekomst te bieden met daarbij de begeleiding die zij daarvoor nodig hebben. Zodat we er gezamenlijk voor kunnen zorgen dat ook mensen met een LVB kunnen meedoen in de samenleving.

1 MEE Zuid-Holland Noord (2015). *LVB-ers die uit balans zijn. Hoe herken je ze, hoe ga je ermee om? Sociaal-emotioneel functioneren bij mensen met een licht verstandelijke beperking*. Delft: MEE Zuid-Holland Noord.

2 Schalock, R. L., Borthwick-Duffy, S. A., Bradley, V. J., Buntinx, W. H. E., Coulter, D. L., Craig, E. M., et al. (2010). *Intellectual disability: Definition, classification, and systems of supports*. Washington, DC: American Association on Intellectual and Developmental Disabilities.

American Psychiatric Association (2013) Desk Reference to the Diagnostic Criteria From DSM-5. Washington: American Psychiatric Association.

3 Moonen, X.M.H. (2017). *(H)erkennen en waarderen. Over het (h)erkennen van de noden, mensen met licht verstandelijke beperkingen en het bieden van passende ondersteuning (oratie)*. Amsterdam: UvA.

4 Woittez, I., Putman, L., Eggink, E., & Ras, M. (2014). *Zorg beter begrepen. Verklaringen voor de groeiende vraag naar zorg voor mensen met een verstandelijke beperking*. Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau.

5 Teeuwen, M. (2012). *Verraderlijk gewoon: licht verstandelijke gehandicapte jongeren, hun wereld en hun plaats in het strafrecht*. Amsterdam: Uitgeverij SWP.

6 Jungmann, N., Kaal, H. Den Hartogh, V., & Fermin, B. (2018). *LVB, Schulden en Werk. Verkenning van de ondersteuningsbehoefte van mensen met een LVB bij de aanpak van financiële problemen ter bevordering van hun arbeidsmarkt-participatie*. Hogeschool Utrecht/Hogeschool Leiden, Utrecht/Leiden

7 Westhof, F.M.J., L. de Ruig & A. Kerckhaert (2015). *Huishoudens in de rode cijfers 2015. Over schulden van Nederlandse huishoudens en preventiemogelijkheden*. Zoetermeer: Panteia.

8 o.a.: Madern, T.E. (2015) *Op weg naar een schuldevrij leven. Gezond financieel gedrag noodzakelijk om financiële problemen te voorkomen*. Diss Leiden/Utrecht: Universiteit Leiden/Nibud.

9 MEE (2014). *Zag je het maar: een licht verstandelijke beperking is vaak niet zichtbaar, schulden wel!*. Utrecht: MEE Nederland.

10 De Borg (2013). *Hoe herken ik mensen met een licht verstandelijke beperking*. Utrecht: De Borg.

11 Centrum voor Criminaliteitspreventie en Veiligheid (2016). *Wegwijzer Jeugd en Veiligheid. Zicht op LVB-jongeren*. Maassluis: Insandouts communication design print.

12 Vrij, P. & Kaal, H. (2015). *Licht verstandelijke beperking in detentie. Een handreiking voor medewerkers van DJJ in de omgang met gedetineerden met een LVB*. Leiden: Hogeschool Leiden.